

5.2 (08.00.00) ЭКОНОМИКА

5.2 ИҚТИСОДИЁТ

5.2 ECONOMICS

5.2.1 (08.00.01) ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ

5.2.1. НАЗАРИЯИ ИҚТИСОДИ

5.2.1. ECONOMIC THEORY

УДК 330

DOI 10.24412/3005-8023-2025-2-62-74

**ХУСУСИЯТҲОИ
ИҚТИСОДИЁТИ КУШОД
ДАР ЗАМОНИ МУОСИР**

Алидҷанов Ҷамшед Абдукаюмович д.и.и., профессор, мудири кафедраи назарияи иқтисодии МДТ “ДДХ ба номи академик Б.Гафуров”; *Маҳмудзода Маъруф Қайюм*, н.и.и., дотсент, мудири кафедраи назарияи иқтисодии ДДХБСТ (Хучанд, Тоҷикистон)

**ОСОБЕННОСТИ
ОТКРЫТОЙ ЭКОНОМИКИ
В СОВРЕМЕННЫХ
УСЛОВИЯХ**

Алидҷанов Ҷамшед Абдукаюмович, д-р экон. наук, профессор, зав. кафедрой экономической теории ГОУ “ХГУ им. Б.Гафурова”; *Маҳмудзода Маъруф Қайюм*, канд. экон. наук, доцент, зав. кафедрой экономической теории ТГУПБП (Худжанд, Таджикистан)

**FEATURES OF AN OPEN
ECONOMY IN MODERN
CONDITIONS**

Alidjanov Jamshed Abdugayumovich doctor of Economy, professor, head of the department of economic theory under the SEI "KhSU named after academician B. Gafurov", *Mahmudzoda Ma'ruf Kayum* candidate of Economy, docent, head of the department of economic theory under the TSULBP (Khujand, Tajikistan) **e-mail:** alijonov_jamshed@mail.ru

Хусусиятҳои иқтисодиёти кушод дар шароити гузаришии раванди ҷаҳонишавӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Муқаррар карда шудааст, ки дар замони муосир таҳти истилоҳи иқтисодиёти кушод иқтисодеро мефаҳманд, ки дар доираи он тамоми субъектони хоҷагидорӣ бемаҳдуд дар бозори ҷаҳонии молу хизмат ва омилҳои истеҳсолот фаъолона иштирок менамоянд. Бо назардошти иштироки мамлакатҳо дар иқтисодиёти кушод он ба иқтисодиёти кушоди калон ва иқтисодиёти кушоди хурд тасниф мешавад. Мамлакатҳои дар муносибатҳои байналмилалӣ иқтисодӣ иштироккунанда тибқи намудҳои иқтисодиёти кушод тақсим карда мешаванд. Иқтисодиёти кушоди калон иқтисодиёте мебошад, ки таъйироти он ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ таъсир мерасонад. Иқтисодиёти кушоди хурд иқтисодиёте мебошад, ки он ҳамчун қабулкунандаи нархи бозори ҷаҳонӣ баромад карда, иқтисодиёти вобаста мебошад. Дар натиҷаи таҳлили нишондиҳандаҳои сифатӣ ва миқдории иқтисодиёти кушод бо дарназардошти хусусиятҳои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар карда шудааст, ки иқтисодиёти Тоҷикистон иқтисодиёти кушоди хурд мебошад. Таҳқиқот собит намуд, ки иқтисодиёти кушоди хурди Тоҷикистон дорои хусусиятҳои объективӣ мебошад. Аз ҷумла мамлакат ҳамчун қабулкунандаи нархи ҷаҳонии мол ва хизмат баромад мекунад, руида иқтисодии он аз содироти молҳои алоҳида вобастагӣ дорад, инчунин дараҷаи баланди вобастагӣ аз воридот барои ганигардонии бозори дохилӣ ба назар мерасад.

Калидвожаҳо: иқтисодиёти кушод, раванди ҷаҳонишавӣ, иқтисодиёти кушоди хурд, савдои байналмилалӣ, савдои беруна, инвестицияҳои хориҷӣ, бозори ҷаҳонӣ

Проведён анализ особенностей открытой экономики в условиях расширения глобализации. Определено, что в настоящее время под открытой экономикой понимается экономика, в которой все хозяйствующие субъекты активно участвуют в мировом рынке товаров, услуг и факторов производства без каких-либо ограничений. С учетом участия стран в открытой экономике, она классифицируется на большую открытую экономику и малую открытую экономику, а страны, участвующие в международных экономических отношениях, подразделяются согласно разновидностям открытой экономики. Большая открытая экономика представляет собой экономику, изменения в которой влияют на всю мировую экономику. Малая открытая экономика является ценополучателем от мирового рынка и является зависимой. В результате анализа качественных и количественных показателей открытой экономики с учетом особенностей экономики Республики Таджикистан определено, что в Таджикистане имеет место малая открытая экономика. Исследование показало, что малая открытая экономика Таджикистана имеет объективно обусловленные особенности, в частности страна выступает на мировом рынке как ценополучатель на товары и услуги, её экономический рост зависит от экспорта определенных товаров, здесь наблюдается высокая зависимость от импорта для насыщения внутреннего рынка товаров и услуг.

Ключевые слова: *открытая экономика, процесс глобализации, малая открытая экономика, международная торговля, внешняя торговля, мировой рынок*

The article analyzes the characteristics of an open economy in the context of expanding globalization. It is determined that at present, an open economy is understood as an economy in which all economic entities actively participate in the global market of goods, services and factors of production without any restrictions. Taking into account the participation of countries in an open economy, it is classified into a large open economy and a small open economy, and countries participating in international economic relations are divided according to the types of open economy. A large open economy is an economy in which changes affect the entire world economy. A small open economy is a price receiver from the world market and is dependent. As a result of the analysis of qualitative and quantitative indicators of an open economy, taking into account the characteristics of the economy of the Republic of Tajikistan, it was determined that Tajikistan has a small open economy. The study showed that the small open economy of Tajikistan has objectively determined features, in particular, the country acts on the world market as a price taker for goods and services, its economic growth depends on the export of certain goods, and there is a high dependence on imports to saturate the domestic market for goods and services.

Key-words: *open economy, globalisation process, small open economy, international trade, foreign trade, world market*

Равандҳои ҷаҳонишавӣ ноғузир даҳолати давлатро ба муносибатҳои иқтисодӣ тақозо намуда, ҳамзамон ба шакл ва усулҳои сиёсати макроиқтисодии давлат таъсири назаррас мерасонад. Таъкид намудан ба маврид аст, ки ҷаҳонишавии муносибатҳои иқтисодӣ таносуби байни омилҳои тараққиёти дохилӣ ва берунаро қуллан тағйир медиҳад. Дар шароити муосир ғон кишвари дунё новобаста аз ҳаҷм ва сатҳи тараққиёт ҳудтаъминкунии пурра дошта наметавонад. Аз тарафи дигар, ғон мамлакат қобилият надорад, ки стратегияи тараққиётро бе дарназардошти равандҳои иқтисодиёти ҷаҳонӣ ташаккул ва татбиқ намояд.

Дар марҳилаҳои ибтидоии инкишофи назарияи иқтисодиёти қушод диққати аввалиндарача ба савдои беруна зоҳир қарда мешуд. Бо ибораи дигар, иқтисодиёти қушод бештар аз ҷиҳати ғабюлияти савдои озод баррасӣ мегардид, ки ба кишварҳои пешрафтаи

дунё хос буд. Таҳлили сарчашмаҳои гуногун нишон медиҳад, ки густариши савдои беруна ба афзоиши даромад мусоидат карда, дар мамлакатҳои гуногун баҳри таъмини бозори истеъмоли ва бартараф намудани камчиниҳои мол хизмат менамояд. Баробари ин кушода будани иқтисодиёт дар аксарияти мамлакатҳои дунё падидаи таҳкими мавқеи хеш дар бозори ҷаҳонӣ ба ҳисоб меравад.

Иқтисодиёти кушод на танҳо савдои беруна, инчунин шароитҳои муосири ҳаракати омилҳои истеҳсолотро фаро мегирад. Маълум мегардад, ки иқтисодиёти кушод пеш аз ҳама ҳамчун шароити тақвияти муносибатҳои байналмилалӣ иқтисодӣ махсуб шуда, категорияи серпахлу ва дорои маънии васеъ идрок мешавад.

Дар раванди ҷаҳонишавӣ иқтисодиёти ҳамаи мамлакатҳо дар намуди кушод ташаккул ва инкишоф меёбанд, ки дар навбати худ ба татбиқи сиёсати макроиқтисодии дохилӣ муносибати навро тақозо менамояд. Аз ин рӯ, масъалаи кушод будани иқтисодиёт ва муқаррар намудани тарзи муайянкунии сатҳи он ба миён меояд.

Ҷаҳонишавии муносибатҳои иқтисодӣ, равандҳои ҳамгирӣ ва муайян намудани дараҷаи кушод будани иқтисодиётҳои миллий дар шароити муосир муносибатҳои навро ба миён меоранд. Тавзеҳи табиати таърифи “иқтисодиёти кушод” байни олимони иқтисоддон мавриди баҳсҳои илмӣ доимӣ қарор гирифтааст, зеро фаҳмиши ягонаи он мушоҳида карда намешавад.

Масалан, Авдокушин Е.Ф. иқтисодиёти кушодро ҳамчун “иқтисодиёти миллии дорои дараҷаи баланди ҳамроҳшавӣ ба муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ” маънидод мекунад [иқтибос аз кит. 3, с. 25]. Аз ин таъриф маълум мегардад, ки ба ақидаи Авдокушин Е.Ф. иқтисодиёти кушод бо қобилияти васеъшавии муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ алоқаманд мебошад. Борзенко П.В. иқтисодиёти кушодро ҳамчун “иқтисодиёте дарк мекунад, ки дар он ҳамаи субъектони муносибатҳои иқтисодӣ бемахдуд амалиётҳои гуногунро дар бозори байналмилалӣ мол, хизмат, сармоя ва дигар омилҳои истеҳсолот амалӣ мегардонанд” [2, с. 101-106]. Мувофиқи ақидаи ин олим, иқтисодиёти кушод бемахдуд амалигардонии амалиёти мухталифҳо дар бозорҳои ҷаҳонӣ мол ва омилҳои истеҳсолот аз тарафи ҳамаи субъектони хоҷагидорӣ пешбинӣ мекунад. Шарпатов Ю.Е. чунин мешуморад, ки “иқтисодиёти кушод ин маконест, ки дар он амалиёт дар бозори мол, хизмат, сармоя ва дигар омилҳои истеҳсолот ба субут расонида мешаванд” [12]. Булатов А.Ю. иқтисодиёти кушодро ҳамчун “хоҷагии миллие тавсиф мекунад, ки дар он субъектони хоҷагидорӣ хориҷӣ ба бозори дохилӣ ва соҳаҳо дастрасӣ доранд” [иқтибос аз кит. 3, с. 27]. Тибқи ин таъриф иқтисодиёти кушод бо қобилияти ҷалби истеҳсолкунандагони хориҷӣ барои фаъолият дар соҳаҳои иқтисодиёти миллий тавсиф мешавад. Фролова Т.А. низ таърифи шабеҳи иқтисодиёти кушодро пешниҳод кардааст: “Иқтисодиёти кушод ягонагии иқтисодиёт, комплекси иқтисодии ягоноро нишон медиҳад, ки ба хоҷагии ҷаҳонӣ ва бозори ҷаҳонӣ ҳамгиро буда, дастрасии бозори дохилиро барои ҷалби сармояи хориҷӣ, мол, технология, иттилоот, қувваи корӣ ва ғайра пешбинӣ мекунад” [11].

Аз таърифи мазкур маълум мегардад, ки иқтисодиёти кушод на танҳо бо ҳаракати молу хизмат, балки бо ҳаракати омилҳои истеҳсолот дар хоҷагии ҷаҳонӣ тавсиф мешавад. Ба ақидаи Каурова Н.Н. иқтисодиёти кушод ҳамчун “дараҷаи ҳамгирӣ иқтисодиёти миллий ба низоми алоқаҳои хоҷагидорӣ ҷаҳонӣ тавсиф карда мешавад, ки тобеи қонунҳои бозори ҷаҳонӣ буда, дараҷаи озодии амалигардонии муомилаҳо дар бозори байналмилалӣ мол, хизмат, сармоя ва дигар омилҳои истеҳсолотро фарогир мебошад” [5, с. 18]. Родина Г.А. низ иқтисодиёти кушодро аз рӯи ҳамин мантиқ тавсиф мекунад. Ба ақидаи ӯ “иқтисодиёти кушод шаффофият ва озодии иқтисодиро дар дохили мамлакат бо дарназардошти маҷмуи муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ, на танҳо дар савдои байналмилалӣ, балки инчунин дар ҳаракати байналмилалӣ омилҳои истеҳсолот, пеш аз ҳама сармоя ва қувваи корӣ ифода мекунад” [8].

Носова С.С. иқтисодиёти кушодро ҳамчун шароити маънидод мекунад, ки мувофиқи он

“ҳар як субъекти иқтисодӣ ҳуқуқи амалигардонии амалиёти иқтисоди хориҷиро доро мебошад. Аз он ҷумла шахсони ҳуқуқӣ ва воқеии хориҷӣ бо шартҳои якхела барои ҳама истеҳсолкунандагон дар бозори дохилӣ мутобиқи қонунгузори муқарраргардида ва меъёрҳои умумии байналмилалӣ фаъолият менамоянд” [3, с. 25].

Боиси таъкид аст, ки дар ҳамаи таърифҳои мазкури иқтисодиёти кушод диққати асосӣ бештар ба ҳаракати байналмилалӣ мол, хизмат, сармоя, қувваи корӣ ва дигар омилҳои истеҳсолот зоҳир карда мешавад.

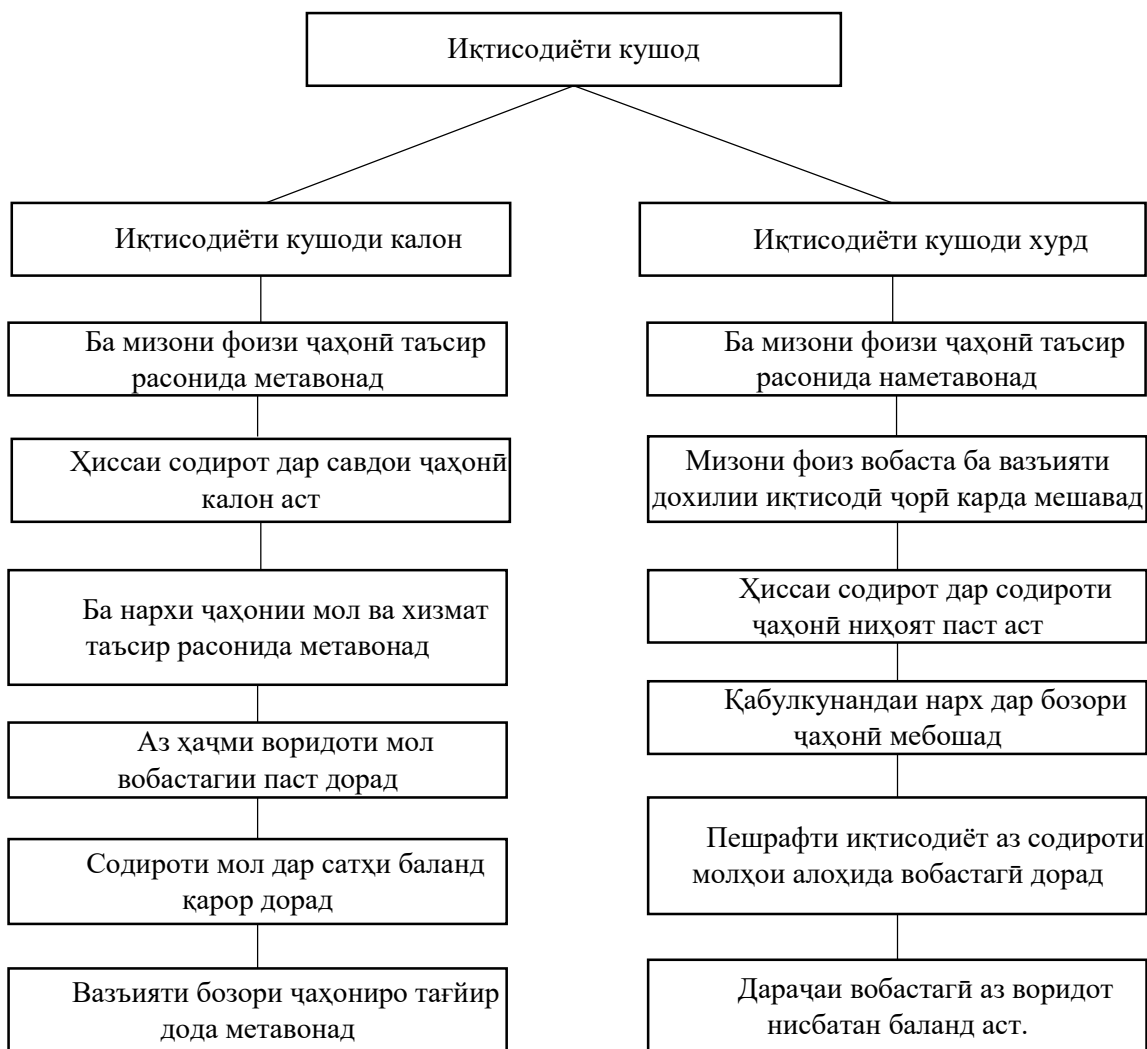
Таърифи нисбатан содаи иқтисодиёти кушод, ба фикри Никитина М.Г., Бусенко И.Н. ва Селюнина В. С. дар давраи Иттиҳоди Шуравӣ муқаррар карда шуда буд, ки мувофиқи он “иқтисодиёти кушод иқтисодиётест, ки дар натиҷаи истифодабарии либерализм дар савдои беруна ташаккул ёфта, ҳамзамон иқтисодиёти пӯшида ҳамчун натиҷаи афзалияти сиёсати протекционизм баромад мекунад” [7, с. 98].

Таҳлили сарчашмаҳои гуногун нишон медиҳад, ки моҳияти иқтисодиёти кушодро Потапова А.И. ва Сабина Е.Н. васеътар кушода додаанд. Ба ақидаи онҳо, иқтисодиёти кушод “мамлакате мебошад, ки сарҳадҳои худро ба воридшавии мол ва сармоя аз дигар мамлакатҳо кушода, мол ва сармояи худро ба дигар мамлакатҳо содир менамояд ва ҳамчун низоми иқтисодӣ барои иштироки ҳадди аксари иқтисодиёти миллий дар алоқаҳои ҷаҳонӣ ва тақсими байналмилалӣ меҳнат, дар низоми муносибатҳои асбӯрӣ-молиявӣ байналмилалӣ, ҳамкорӣ бо дигар мамлакатҳо ба воситаи амалигардонии содирот ва воридоти мол ва хизматҳо, ҳаракати сармоя, қувваи корӣ ва технологияҳо дар ҳама соҳаҳои фаъолиятро ба роҳ мондааст” [9, с. 11].

Киреев А.П. шарҳи зерини иқтисодиёти кушодро пешниҳод мекунад: “Иқтисодиёте, ки дар он агентҳои иқтисодӣ (ҳочагии хонаводагӣ, корхонаҳо ва давлат) бо ҷаҳони дигари иборат аз ҳамаи агентҳои иқтисодии ғайррезидент мубодилаи мутақобил дорад” [6, с. 51]. Баробари инкишоф ва диверсификатсияи шаклҳои муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ иқтисодиёти кушод на танҳо дар самти савдои беруна, балки инчунин дар амалиёти асбӯрӣ-молиявӣ, ҳамкориҳои инвестиционӣ байнидавлатӣ ва илмӣ-техникӣ, ҳаракати байналмилалӣ қувваи корӣ ва дигар шаклҳои ҳамкориҳои байналмилалӣ низ ифода ёфтааст. Дар баъзе сарчашмаҳои иқтисодӣ иқтисодиёти кушодро ба ду қисм ҷудо мекунад: иқтисодиёти кушоди хурд ва иқтисодиёти кушоди калон.

Иқтисодиёти кушоди хурд иқтисодиётест, ки ба равандҳои бозори ҷаҳонӣ ва тағйирёбии мизони фоизи ҷаҳонӣ таъсир расонида наметавонад. Одатан таракқиёти ҷунин иқтисодиётҳо зери тамоюли тағйирёбии муносибатҳои байналмилалӣ дар бозори ҷаҳонӣ ба миён меояд [6, с. 52]. Яъне иқтисодиёти кушоди хурд дар ҳочагии ҷаҳонӣ бо дараҷаи пасти содироти мол баромад карда, ба вазъияти бозори ҷаҳонӣ, алаҳусус ба нархи ҷаҳонӣ таъсир расонида наметавонад. Бо ибораи дигар, иқтисодиёти кушоди хурд ҳамчун қабулкунандаи нархи ҷаҳонӣ баромад мекунад.

Иқтисодиёти кушоди калон ҷунин иқтисодиётест, ки ба шарофати ҳаҷм ва дараҷаи иштирок дар тақсими байналмилалӣ меҳнат, дараҷаи таъсиррасонӣ ба бозори мол, сармоя ва хизматҳо, инчунин аз рӯи иқтидори мавҷудаи захиравӣ ба ташаккули нишондиҳандаҳои иқтисодии асосӣ – сатҳи таваррум ва нархи ҷаҳонӣ; тағйирёбии талабот ва пешниҳодоти гурӯҳи зарурии молҳо; вазъияти бозори ҷаҳонии молиявӣ, аз ҷумла ба мизони фоиз; сиёсати муайянкунандаи меёр ва қоидаҳои танзимкунандаи алоқаҳои иқтисоди хориҷӣ ва ғайра таъсир расонида метавонад. Мамлакате, ки дар он иқтисодиёти кушоди калон ташаккул ёфтааст, метавонад ба вазъияти бозори байналмилалӣ ва ба сатҳи мизони фоизи ҷаҳонӣ таъсир расонад [6, с. 53].

Таснифи иқтисодиёти кушод**Таҳияи муаллифон**

Дар иқтисодиёти кушоди хурд инвеститсияҳо ба шарофати мизони фоизи устувор озодона ба мамлакат ворид ва ё аз он берун бароварда мешаванд. Дар иқтисодиёти кушоди калон мизони фоиз аз вазъияти иқтисодиёти дохилӣ, пеш аз ҳама, аз сиёсати пулию қарзӣ вобастагӣ дошта, нисбат ба инвеститсияҳои дохилӣ ва хориҷӣ имконияти интихоб мавҷуд аст.

Дар расми 1 хусусиятҳои хоси иқтисодиёти кушоди калон ва иқтисодиёти кушоди хурд нишон дода шудаанд.

Иқтисодиёти кушод новобаста аз хурд ва калон буданаш, озодии фаъолияти иқтисодиро ҳам дар дохили мамлакат ва ҳам берун аз ҳудудҳои он пешбинӣ мекунад. Иқтисодиёти кушод иқтисодиётест, ки дар он ҳама субъектҳои муносибатҳои иқтисодӣ бе маҳдуд амалиётро дар бозори мол, хизмат ва омилҳои истеҳсолот ба субут расонида метавонанд. Нисбат ба иқтисодиёти пӯшида, дар иқтисодиёти кушод озодии муомилаҳои савдои беруна ба назар расида, қурби озоди асёр ҷорӣ карда мешавад.

Иқтисодиёти кушод иштироки мамлакатро дар тақсими байналмилалӣ меҳнат пешбинӣ карда, қисми муайяни маҳсулоти истеҳсолшаванда содир ва ворид карда, метавонад аз бозори молиявӣ ҷаҳонӣ қарз гирад ва ё ҳамчун қарздиҳанда баромад кунад, яъне ба муносибатҳои байналмилалӣ молиявӣ-иқтисодӣ фарогир мешавад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки мамлакатҳо бо иқтисодиёти пӯшида ногузир бо раванди пастшавии сатҳи зиндагонӣ дучор мешаванд, баръакс мамлакатҳои дар алоқаҳои иқтисоди хориҷӣ иштироккунанда аз ҳисоби ҷалби инвестицияҳои хориҷӣ, технологияҳои муосир ва ғайра тараққиёти сазовори иҷтимоӣ-иқтисодиро таъмин карда метавонанд. Хусусияти ҳоси сиёсати иқтисоди хориҷӣ дар иқтисодиёти кушод истифодаи ҳадди аксари афзалиятҳои мутлақ ва нисбӣ дар раванди фаъолияти иқтисодии беруна ба ҳисоб меравад. Иқтисодиёти кушод ин ҳисороти давлатиро дар баҳши савдои беруна инъикос карда, истифодаи шаклҳои гуногуни соҳибкорӣ якҷоя, ташкили минтақаҳои савдои озод, истеҳсолоти имтиёзнok, инчунин дастрасии бозори дохило ба воридоти сармояи хориҷӣ, мол, технология, иттилоот ва қувваи қарбӣ таъмин менамояд.

Аз рӯи маънидодкунии категорияи “иқтисодиёти кушод” тарафҳои мусбат ва манфии онро муайян кардан мумкин аст. Иқтисодиёти кушод ба инкишофи инноватсияҳо, афзоиши ҳаҷми инвестицияҳо, пешбурди фаъолияти тижоратӣ ва савдо мусондат менамояд, ки ногузир ба некуаҳволии иқтисодӣ ва тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат оварда мерасонад. Иқтисодиёти кушод ба афзоиши ҳосилнокӣ ва рақобатпазирӣ истеҳсолот таъсири бевосита мерасонад.

Ҷиҳатҳои манфии кушод будани иқтисодиёт, пеш аз ҳама, дар таъсирпазирӣ иқтисодиёт ба бӯҳронҳои ҷаҳонӣ, тағйирёбии талаботи беруна, қурби асъор ва сатҳи нарх дар бозори ҷаҳонӣ, вобастагӣ аз воридот ва давранҳои фаъолияти истеҳсолии ҳамкорон, коҳишёбии мустақилият дар татбиқи сиёсати иқтисодӣ, номӯътадили иқтисодиёти милли аз ҳисоби вазъияти дигаргуншавандаи хоҷагии ҷаҳонӣ ва дигар хавфҳо ба амнияти иқтисодӣ ифода меёбанд.

Дар адабиёти иқтисодӣ қайд карда мешавад, ки “маҳдудкунии дараҷаи кушод будани иқтисодиёт пастшавии қобилияти рақобатпазирӣ иқтисодиёти миллиро ифода карда, дуршавии онро аз дастовардҳои муосири илм ва технология, коҳишёбии нақш ва таъсири бозорҳои молиявӣ иқтисодиро дар ҷаҳон пешбинӣ намуда, вобастагиро аз тағйирёбии дигаргуншавии низоми молиявӣ-иқтисодии ҷаҳонӣ афзоиш медиҳад” [4, с. 46].

Мафҳуми “иқтисодиёти кушод” бо баробари инкишофёбӣ ва мураккабшавии алоқаҳои байналмилалӣ ба тағйироти назаррас дучор мешавад. Солҳои зиёд дараҷаи кушод будани иқтисодиётро аз рӯи дараҷаи ҳамроҳшавии мамлакат ба савдои ҷаҳонӣ ва тақсими байналмилалӣ меҳнат муайян мекарданд. Ба сифати нишондиҳандаи асосии кушод будани иқтисодиёт квотаи содиротӣ ва воридотӣ истифода мешуд, ки ҳамчун таносуби содирот ва воридот ба маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД) ҳисоб карда мешавад. Одатан “квотаи содиротӣ ҳамчун коэффитсиенти кушод будани иқтисодиёт, квотаи воридотӣ бошад ҳамчун коэффитсиенти вобастагии воридотӣ тавсиф карда мешавад” [1, с. 81]. Яке аз нишондиҳандаҳои стандартӣ кушод будани иқтисодиётро таносуби гардиши савдои беруна ба ММД тавсиф мекунад.

Аз гуфтаҳои боло маълум мегардад, ки ин мафҳуми иқтисодӣ бисёрҷанба буда, таъмини озодиро ҳангоми амалигардонии амалиёти байналмилалӣ дар бозори дохилӣ ва берунаи молу хизмат ва омилҳои истеҳсолот пешбинӣ мекунад. Бо ибораи дигар иқтисодиёти кушод дараҷа ва ё шартӣ таъмини озодиро фарогир мебошад.

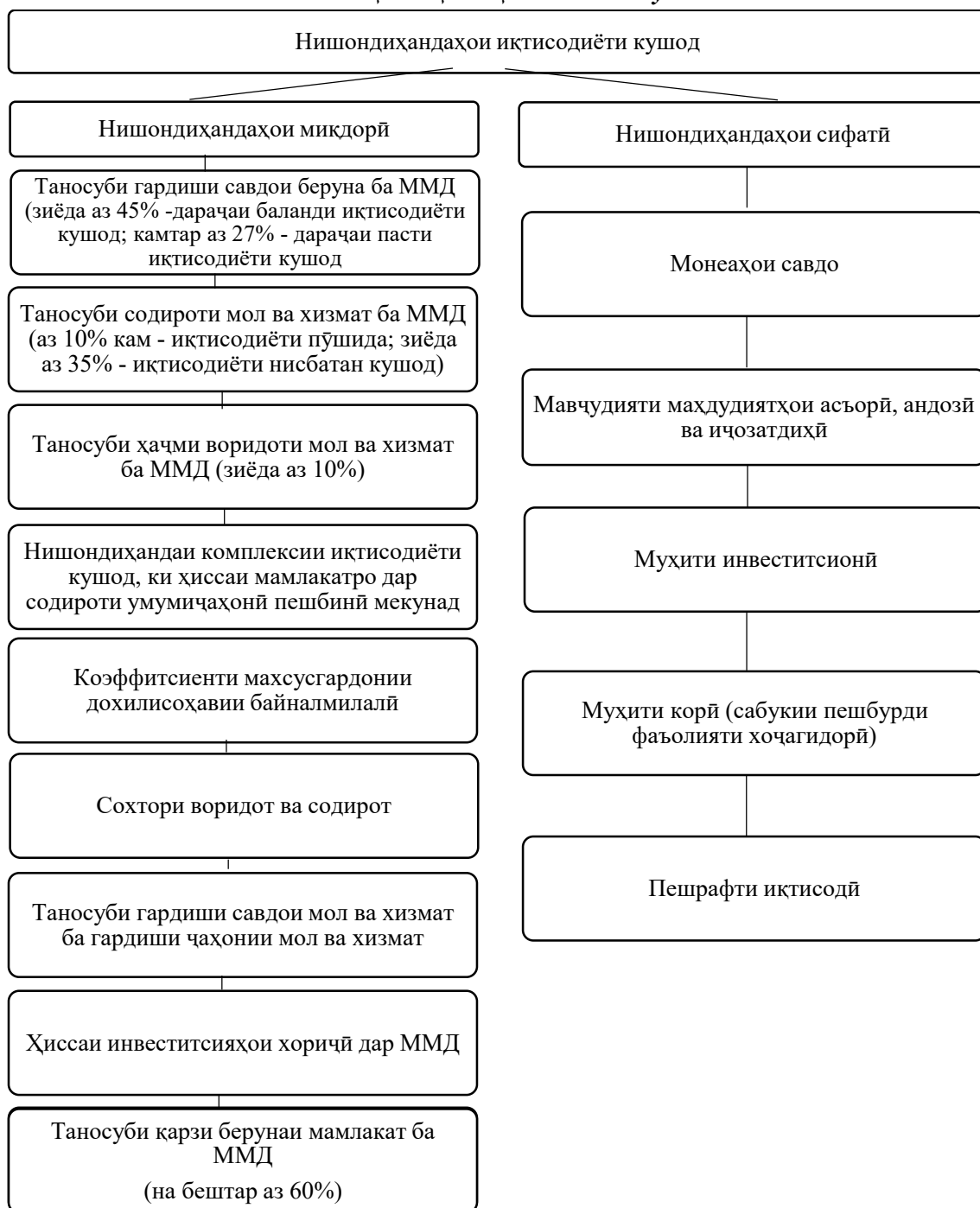
Маънидодкунии мухталиф оид ба иқтисодиёти кушод муносибатҳои навро ба

низоми нишондиҳандаҳои дараҷаи кушод будани иқтисодиёт тақозо менамояд. Нишондиҳандаи квотаи содиротӣ дар ҳамаи маънидодкунӣҳо ба назар мерасад. Дар асоси таҳқиқи сарчашмаҳои гуногуни арзёбии иқтисодиёти кушод, Бурлов Д.Ю. ва Шагжиева Т.С. муносибати комплексиро ҷудо кардаанд, ки нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сифатиро фаро мегирад [3, с. 28]. Чунин нишондиҳандаҳои иқтисодиёти кушод дар ҷорҷӯбаи омодакунии Индекси пешрафти иқтисодӣ низ арзёбӣ карда мешаванд. Баробари ин ҷанбаҳои фундаменталии иқтисодиёти кушод “муҳити инвеститсионӣ бо дарназардошти ҳифзи ҳуқуқи молиявӣ, ҳифзи инвесторон, таъмини шаффофияти шартномаҳо, экосистемаи молиявӣ, маҳдудкунии инвеститсияҳои байналмилалӣ; шароити инкишофи соҳибкорӣ (рақобатпазирӣ дар бозори дохилӣ, муҳити мусоид барои ташкили фаъолият, гаронии танзимкунӣ, тағйирёбии бозори меҳнат); дастрасӣ ба бозор ва инфрасохтори бозори кушод, монетаҳои тарифии воридотӣ, тағйирёбии вазъияти бозор); сифати иқтисодӣ (устувории фискалӣ, муътадили макроиқтисодӣ, маҳсулноқӣ ва рақобатпазирӣ, тағйирот дар ҷалби қувваи корӣ)” ба ҳисоб мераванд [13, с. 73]. Дар назария ва амалияи фаъолияти хоҷагидорӣ сатҳи кушод будани иқтисодиёт аз тарафи бисёр олимон ва ташкилотҳои байналхалқии иқтисодӣ ҳамчун шароити баланд бардоштани сатҳи зиндагонии аҳоли баррасӣ карда мешавад.

Аз таҳлили сарчашмаҳои мухталиф мушоҳида намудан мумкин аст, ки роҷеъ ба мафҳуми иқтисодиёти кушод дар байни олимон на танҳо ягонагии ороъ ба назар намерасад, балки баҳсу мунозира дар бобати таърифи ягонаи он бо дарназардошти нишондиҳандаҳои сифатӣ ва миқдорӣ идома дорад. Ба туфайли баҳсу мунозираҳо як қатор нишондиҳандаҳои сифатӣ ва миқдории иқтисодиёти кушод аз ҳамдигар ҷудо карда шудаанд (расми 2).

Ба нишондиҳандаҳои сифатии иқтисодиёти кушод пеш аз ҳама муҳити мусоиди инвеститсионӣ, қаззобияти бозори дохилӣ барои ҷалби сармояи хориҷӣ, молу технология, коркарди низоми иттилоотӣ, сохтори гардиши савдои берунаи мамлакат дохил мешаванд. Нишондиҳандаҳои миқдорӣ ҳиссаи воридот ва содиротро дар ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти умумӣ (квотаи содиротӣ ва воридотӣ) ва квотаи савдои берунаро дар бар мегирад.

Нишондиҳандаҳои иқтисодиёти кушод

Сарчашма: Бурлов Д. Ю., Шагжиева Т. С. Открытая экономика: содержание, критерии, принципы // Экономический анализ: теория и практика. Москва: ООО Издательский дом «Финансы и кредит». 2002. № 3. С. 24–29. Legatum Institute Prosperity Index – Methodology Report. 2019. 97 с. [Маводи электронӣ]. URL: https://prosperitysite.s3-accelerate.amazonaws.com/7515/8634/9002/Methodology_for_Legatum_Prosperty_Index_2019.pdf

Иқтисоддони маъруфи тоҷик Саидмуродов Л.Ҳ. иқтисодиёти кушодро дар самти гузариши арзёбии миқдорӣ ба арзёбии сифатӣ чунин шарҳ медиҳад: “Гузариш аз арзёбии миқдории иқтисодиёти кушод ба арзёбии сифатии он зарурати асосноккунии назариявиро бо дарназардошти маҷмуи васеи вобастагҳои байни иқтисодиёти миллий ва бозори ҷаҳонӣ, аз ҷумла таъсири шокҳо, ки аз тарафи ин бозор тавлид карда мешаванд, пешбинӣ мекунад. Дар умум иқтисодиёти кушодро ба таври сода, ҳамчун озодшавии алоқаҳои иқтисоди хориҷӣ дарк намудан нодуруст аст. Зеро иқтисодиёти кушод раванди бисёрҷанбаи таърихӣ ва натиҷаи амали қонунҳои иқтисодӣ мебошад, ки дар раванди он ҳамгироии алоқаҳои хоҷагидории мамлакат бо бозори ҷаҳонӣ ба миён омада, сиёсати макроиқтисодӣ ва иқтисоди берунии давлат қоркард мешавад, ки ба пешгирии таъсири шокҳои беруна ба иқтисодиёти миллий ва ҳифзи манфиатҳои иқтисодии мамлакат равона карда мешаванд” [10, с. 28].

Таҳлили ақидаҳои олимони иқтисоддони дар боло зикргардида собит месозад, ки иқтисодиёти кушод бо нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сифатӣ тавсиф карда шуда, дар раванди инкишофи он гузариш аз нишондиҳандаҳои миқдорӣ ба сифатӣ ба назар мерасад. Иқтисодиёти кушод хоҳ дар шакли хурд бошад ва хоҳ калон мутобиксозии сиёсати иқтисодии давлатро ба вазъияти дигаргуншавандаи иқтисодиёти ҷаҳонӣ тақозо менамояд. Аз ин лиҳоз хусусиятҳои хоси иқтисодиёти кушод пеш аз ҳама бо татбиқи сиёсати иқтисодии давлат алоқаманд буда, тағйирдиҳии механизм ва фишангҳои онро вобаста аз вазъияти иқтисодиёти ҷаҳонӣ пешбинӣ мекунад. Бинобар ин дар ҳар мамлакат қоркард ва татбиқи сиёсати иқтисодӣ бо дарназардошти сатҳ ва дараҷаи иштироки он дар муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ роҳандозӣ карда мешавад. Аз ин рӯ зарур аст, ки шакли иқтисодиёти кушоди мутобик ба шароитҳои иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат муайян карда шаванд.

Пӯшида нест, ки дар шароити густаришҳои муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ, дараҷаи иқтисодиёти кушод хусусияти инкишофи ҷамъият ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ дар ҳамаи сатҳҳои хоҷагидорӣ: микроиқтисод, мезоиқтисод ва макроиқтисод арзёбӣ шуданаш зарур мебошад.

Ёдовар мешавем, ки иқтисодиёти кушоди калон ин чунин иқтисодиётест, ки дар он ба шарофати иқтисодии иқтисодӣ, мавқеи устувор дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва таъсири омилҳои дохилӣ ва берунӣ ба равандҳои хоҷагидорӣ мизони фоизи ҷаҳонӣ ташаккул ёфта, вазъияти бозори байналмилалӣ мӯлу хизмат ва омилҳои истеҳсолот муайян карда шуда, ба молҳои савдошаванда¹ нархи ҷаҳонӣ муқаррар карда мешаванд.

Иқтисодиёти кушоди хурд иқтисодиётест, ки дар ҳолати таъсири шокҳои беруна қарор дошта, ба вазъияти бозори ҷаҳонӣ таъсири ҷиддӣ расонида наметавонад. Дар ин иқтисодиёт нархи молҳо, мизони фоиз, талабот ва пешниҳоди молҳои савдошаванда аз сатҳи ҷаҳонӣ вобастагӣ дорад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобикӣ нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сифатии иқтисодиёти кушод, ҳамчун иқтисодиёти кушоди хурд тавсиф карда мешавад. Зеро ҳиссаи Тоҷикистон дар бозори ҷаҳонии мӯлу хизмат ва ҳаракати омилҳои истеҳсолот дар сатҳи ниҳоят паст қарор дорад. Масалан, соли 2023 ҳиссаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар содироти мол ва хизматҳои ҷаҳонӣ 0,005% ташкил дода, дар воридоти ҷаҳонии мол ва хизмат ҳиссаи мамлакат ба 0,013% баробар шудааст. Ҳиссаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар маҷмуи маҳсулоти ҷаҳонӣ тақрибан ба 0,009% баробар шудааст [14].

Ин нишондиҳандаҳо собит менамоянд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон бо иқтисодиёти кушоди хурд тавсиф карда шуда, таъсири омилҳои беруна ба иқтисодиёти кишвар

¹ Дар назарияи иқтисодиёти байналмилалӣ моли савдошаванда моле мебошад, ки бе ягон монеа байни мамлакатҳои гуногун ҳаракат карда метавонад.

назаррас мебошад. Мисол, баландшавии наонқадар баланди нархи нафт дар ҷаҳон боиси назаррас тағйирёбии нархи он дар бозори дохилӣ мегардад. Инчунин ҳаҷми содироти мамлакат асосан аз ҳисоби тағйирёбии нархи ҷаҳонии онҳо ба миён меояд. Айни замон Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи таносуби содирот ва воридот ҳамчун кишвари аз воридот вобастабуда тавсиф карда мешавад.

Хусусиятҳои дигари иқтисодиёти кушоди хурд вазъияти бозори инвеститсионии дохилӣ ба ҳисоб меравад, зеро он аз нишондиҳандаҳои бозори ҷаҳонии инвеститсионӣ вобаста мебошад. Аз ин лиҳоз ба сабаби аз бозори ҷаҳонӣ вобаста будани бозори дохилии инвеститсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷалби инвеститсияҳо аз бозори ҷаҳонӣ мушкилиҳо ба назар мерасанд. Дар ин ҷода мушкилот дар ҷустуҷӯи фишангҳои иқтисодӣ ва ғайриқтисодии ҳамкорӣ бо бозори ҷаҳонии инвеститсионӣ, ки дар доираи он афзоиши маблағгузориҳои инвеститсионии таъиноти беруна дошта ба миён меоянд, ифода меёбад. Таҷрибаи иқтисодиёти ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки ба ҷалби инвеститсияҳои хориҷӣ омилҳои институтсионалӣ таъсир мерасонанд. Бинобар ин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ гардонидани дигаргуниҳои институтсионалӣ зарур аст, ки самти инкишофи онро ба ҷаззобияти инвеститсионии мамлакат равона созад, дар натиҷа маҳсусияти низоми иқтисодӣ ба омилҳои беруна тобовар мешавад.

Мутобиқи назарияи таносуби нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ дар иқтисодиёти ҷумҳурӣ сатҳи ҷалби пасандоз барои инвеститсияҳо ва ғоизҳои баланд дар бозори дохилии мамлакат, бояд ба фарқи байни воридот ва содирот, яъне ба қасрати ҳисоби амалиётҳои ҷорӣ дар тавозуни пардохт баробар бошад. Лекин аз сабаби баланд будани ғоизи бонк ва қарз дар дохили мамлакат, ба бахшҳои истеҳсолии иқтисодиёти миллий ба қадри кофӣ инвеститсияи хориҷӣ ҷалб намешаванд. Ҳамаи ин пеш аз ҳама бо инкишофи сусти механизмҳои бозорӣ ва ташаккулёбии инфрасохтори бозорӣ дар мамлакат вобаста аст.

Барои иқтисодиёти кушоди хурди Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур аст, ки ҷаззобияти инвеститсионии мамлакат на танҳо ба воситаи ташаккулдиҳии омилҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ, инчунин ба воситаи муайян намудани самтҳои афзалиятноки баланд бардоштани ҷаззобияти инвеститсионӣ ба роҳ монда шавад. Ба таркиби институтсионалии ҷаззобияти инвеститсионӣ диққати аввалиндараҷа зоҳир намудан зарур аст. Ба ибораи дигар, қонунгузориҳои дохилӣ оид ба ҷалби инвеститсияҳои хориҷиро вобаста ба тағйироти иҷтимоӣ-иқтисодии вазъияти иқтисодиёти ҷаҳонӣ таҷдид карда, таъсири омилҳои дохилӣ ва беруна ба инобат гирифта шавад. Дар ин ҷода дар мамлакат низоми суғуртаи инвеститсияҳои хориҷиро ба роҳ мондан лозим аст. Фаъолияти корхонаҳо ва соҳаҳои иқтисодиёти миллий, ки ба истеҳсоли маҳсулоти ивазкунандаи воридот ва маҳсулоти содиротӣ машғул ҳастанд, метавонанд ҳамчун қувваи ҳаракатдиҳандаи рушди баланди иқтисодӣ баромад кунанд.

Ҳамин тариқ, таҳқиқи назариявии иқтисодиёти кушод ва фаъолияти иқтисоди хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мо имкон медиҳад, ки оид ба хусусиятҳои иқтисодиёти кушоди хурд доштани мамлакат ибрази ақида намоем. Иқтисодиёти кушоди хурд дар шароити муосир чунин хусусиятҳоро фарогир мебошад:

- мизони ғоизи дохилӣ ба сатҳи ҷаҳонӣ таъсир намерасонад;
- ҷалби инвеститсияҳои хориҷӣ ба иқтисодиёт аз мизони ғоизи дохилӣ вобастагӣ надорад;
- иқтисодиёти кушоди хурд аз тағйирёбии нархи ҷаҳонӣ вобастагии калон дорад, ки на ҳама вақт ба беҳтар намудани шароити савдои беруна мусоидат менамояд;
- иқтисодиёти кушоди хурд доимо ба тағйироти дохилӣ ва беруна мутобиқ шуданаш лозим аст;

- дар иқтисодиёти кушоди хурд кӯшиши зиёди ҳамроҳшавӣ ба ташкилотҳои ҳамгирои минтақавӣ хос аст;
- дар иқтисодиёти кушоди хурд бочҳои гумрукӣ барои ғанигардонию бучети давлатӣ истифода шуда, ҳамчун фишанги самараноки ҳифз ва инкишофи соҳаҳои иқтисодиёт баромад карда наметавонанд;
- дар иқтисодиёти кушоди хурд вобастагии воридотӣ ва содиротӣ бештар ба назар мерасад.

Чунин хусусиятҳои иқтисодиёти кушоди хурд имкон медиҳад, ки аз ҷиҳати назариявӣ ва амалӣ шартҳои асосии фаъолияти иқтисодиёти миллий муқаррар карда шаванд.

Бо ин мақсад амалигардонию чораҳо барои таъмини диверсификасияи истеҳсоли маҳсулоти ивазкунандаи воридот ва ба содирот нигаронида лозим аст. Зеро дар шароити иқтисодиёти кушоди хурди Тоҷикистон имкониятҳои зиёди афзоиш додани маҳсулоти содиротӣ ва коҳишдиҳандаи воридот вучуд доранд. Инчунин ҳангоми татбиқи сиёсати иқтисодӣ, махсусан сиёсати муътадилгардонанда ба инобат гирифтани тамоюли тағйирёбии вазъияти бозори ҷаҳонӣ зарур арзёбӣ карда мешавад. Амалигардонию сиёсати муътадилгардонӣ дар шароити иқтисодиёти кушоди хурд бештар ба муътадилгардонию вазъияти иқтисодиёти миллий нигаронида шуда, хусусиятҳои хоси мамлакатро ба инобат гирифтани зарур аст.

ПАЙНАВИШТ

1. Алиджанов Д. А. Ҷиҳатҳои назариявии сиёсати савдои берунаи озод ва тадқиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар иқтисодиёти кушод / Д. А. Алиджанов // Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои табиатиносии ва иқтисодӣ. – 2023. №1 (64). – С. 76-83.
2. Борзенко П. В. Формирование открытой экономики / Борзенко П. В. // *Фундаментальные и прикладные исследования: от теории к практике: материалы II Международной научно-практической конференции ко Дню российской науки.* – Воронеж–Кызыл–Кия: ООО «АМиСта», 2018. Т 4. – С. 101-106.
3. Бурлов Д. Ю., Шагжиева Т. С. Открытая экономика: содержание, критерии, принципы / Бурлов Д. Ю., Шагжиева Т. С. // *Экономический анализ: теория и практика.* – Москва: ООО Издательский дом «Финансы и кредит», 2002. - № 3. – С. 24-29.
4. Каурова Н. Н. Феномен открытости экономики с позиции угроз национальной безопасности страны / Каурова Н. Н. // *Финансы и кредит.* – Москва: ООО Издательский дом «Финансы и кредит», 2013. - № 22 (550). – С. 41-47.
5. Каурова Н. Н. Финансово-экономическая безопасность в условиях открытости национальной экономики (теоретико-методологический аспект): автореф. дисс. д-ра экон. наук / 08.00.05. Экономика и управление народным хозяйством (по отраслям) / Каурова Н. Н. // *Ин-т экономики РАН.* 2013. 38 с. [Электронный ресурс] URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=30397899&>
6. Киреев А.П. Международная микроэкономика: учебник / Киреев А.П. – Москва: *Междунар. отношения*, 2013. – С. 51-53.
7. Никитина М. Г., Буценко И. Н., Селюнина В. С. Открытость экономик государств-участников Евразийского экономического союза: теория и практика / Никитина М. Г., Буценко И. Н., Селюнина В. С. // *Ученые записки Крымского федерального университета имени В. И. Вернадского. Экономика и управление.* – 2020. – Т. 6 (72). № 3. – С. 87-103.
8. Понятие открытой экономики. Международные потоки товаров, услуг, капитала и рабочей силы // *Макроэкономика: учебное пособие* / Под ред. Родиной А. Г. 2018. [Маводи электронӣ]. URL:

https://studme.org/136158/ekonomika/ponyatie_otkrytoy_ekonomiki_mezhdunarodnye_potoki_tovarov_uslug_kapitala_rabochey_sily

9. Потапова А. И., Сабына Е. Н. Открытая и закрытая экономика: вопросы ограничения доступа в российскую экономику / Потапова А. И., Сабына Е. Н. // Актуальные вопросы функционирования экономики Алтайского края. – Барнаул: Алтайский государственный университет. – 2018. – № 10. – С. 8-15.
10. Саидмуродов Л.Х. Республика Таджикистан в системе современных мирохозяйственных связей: модель малой открытой экономики / Л.Х. Саидмуродов. – Душанбе: Дониш, 2021. – 414 с.
11. Фролова Т. А. Мировая экономика: конспект лекций / Фролова Т. А. – Таганрог: ТТИ ЮФУ. 2010. [Маводи электронӣ]. URL: <http://www.aup.ru/books/m215/>
12. Шарпатов Ю. Е. Классификация стран мира по степени открытости экономики / Шарпатов Ю. Е. // Современные научные исследования и инновации. 2013. № 12 [Маводи электронӣ]. URL: <http://web.snauka.ru/issues/2013/12/30452>
13. Legatum Institute Prosperity Index – Methodology Report. 2019. 97 с. [Маводи электронӣ]. URL: https://prosperitysite.s3-accelerate.amazonaws.com/7515/8634/9002/Methodology_for_Legatum_Prosperty_Index_2019.pdf
14. <https://data.worldbank.org/> (санаи муроҷиат: 14.02.2025).

REFERENCES:

1. Alijanov D. A. Economic Development Strategies for the Development of the Economy / D. A. Alidjanov // Current situation. Economic development and policy issues. – 2023. – Vol. 64, No. 1. – PP. 76-83. – EDN TMXMOG.
2. Borzenko P. V. Formation of an Open Economy // Fundamental and applied research: from theory to practice: Proceedings of the II international scientific and practical conference dedicated to the Day of Russian Science. Voronezh-Kyzyl-Kiya: LLC AMiSta, 2018. Vol. 4. – PP. 101-106.
3. Burlov D. Yu., Shagzhieva T. S. Open Economy: content, criteria, principles // Economic analysis: theory and practice. Moscow: LLC Publishing house Finance and credit. 2002. No. 3. – PP. 24–29.
4. Kaurova N. N. Phenomenon of Economic Openness from the Standpoint of Threats to National Security // Finance and credit. Moscow: LLC Publishing house Finance and credit. 2013. No. 22 (550). – PP. 41–47.
5. Kaurova N. N. Financial and Economic Security in the Context of Openness of the National Economy (theoretical and methodological aspect): author's abstract. diss. for a Ph.D. in economics, specialty 08.00.05. Economy and management of the national economy (by industry) // Institute of Economics, Russian Academy of Sciences. 2013. 38 p. [Electronic resource]. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=30397899&>
6. Kireev A.P. International Microeconomics: Textbook. - М.: International Relations, 2013. – PP. 51–53.
7. Nikitina M. G., Butsenko I. N., Selyunina V. S. Openness of the Economies of the Member States of the Eurasian Economic Union: Theory and Practice // Scientific Notes of the V. I. Vernadsky Crimean Federal University. Economics and Management. 2020. Vol. 6 (72). No. 3. – PP. 87-103.
8. The Concept of an Open Economy. International Flows of Goods, Services, Capital and Labor // Macroeconomics: Textbook / Ed. Rodinoy A. G. 2018. [Маводи электронӣ]. URL: https://studme.org/136158/ekonomika/ponyatie_otkrytoy_ekonomiki_mezhdunarodnye_potoki_tovarov_uslug_kapitala_rabochey_sily

9. Potapova A. I., Sabyna E. N. *Open and Closed Economy: issues of restricting access to the Russian economy* // *Actual issues of functioning of the economy of Altai Krai*. Barnaul: Altai State University. 2018. No. 10. – PP. 8–15.
10. Saidmurodov L.Kh. *The Republic of Tajikistan in the System of Modern World Economic Relations: a model of a small open economy* – Dushanbe: Donish, 2021. – 414 pp.
11. Frolova T. A. *World Economy: Lecture Notes*. Taganrog: TTI SFedU. 2010. [Electronic]. URL: <http://www.aup.ru/books/m215/>
12. Sharpatova U. E. *Classification of Countries by Degree of Economic Openness* // *Modern Scientific Research and Innovations*. 2013. No. 12 [Electronic]. URL: <http://web.snauka.ru/issues/2013/12/30452>
13. Legatum Institute *Prosperity Index – Methodology Report*. 2019. 97 p. [Electronic]. URL: https://prosperitysite.s3accelerate.amazonaws.com/7515/8634/9002/Methodology_for_Legatum_Prosperty_Index_2019.pdf
14. <https://data.worldbank.org/> (accessed: 14.02.2025).